

الله أكبر

دانشکده معماری و شهرسازی
گروه شهرسازی - برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای
پایان‌نامه کارشناسی ارشد

برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای

(نمونه موردی: محله سیروس در شهر تهران)

استاد راهنما: دکتر زهره عبدی دانشپور

استاد مشاور: دکتر پرویز پیران

دانشجو: علیرضا آذرپور

۱۳۸۶

مجلس اساتید دانشکده معماری و شهرسازی
شهرسازی

۱۳۸۷ / ۱۱ / ۱۸

۹۳۷۷۵

• بخش نخست: طرح کلی پایان نامه

• فصل نخست: طرح پیشنهادی

۱-۱- کلیات

ناکارآمدی برنامه ریزی جامع و رسمی و عدم تحقق پذیری کامل طرح های جامع این نوع برنامه ریزی را به نقد کشانده است. برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای^۱ برنامه ریزی غیر جامع، غیر متمرکز و دموکراتیک است که در مقابل با برنامه ریزی جامع و رسمی قرار دارد. برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای تقویت مردم سالاری (دموکراسی)^۲ را به عنوان مهم ترین پیش نیاز برنامه ریزی در جامعه مدنی با تاکید بر مشارکت و مدیریت "از پایین به بالا" در قلمرو اجتماعات محله ای یعنی جایی که زندگی واقعی و روزمره مردم جریان دارد و رفتارهای جمعی ظهور پیدا می کند، در مقیاس خرد شهری - اجتماع محله ای - تاکید دارد. نمونه موردی انتخابی (محله سیروس) از محلات قدیمی تهران در منطقه دوازده ناحیه سه شهری واقع است که مشکلات شهری (چون: فرسودگی نسبتاً وسیع کالبدی، ناهنجاری های اجتماعی، وجود ناامنی) به علت ناکارآمدی برنامه ریزی جامع در دهه های اخیر را دارد. هدف این پژوهش تشریح و معرفی رهیافت^۳ جدید "برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای" و کاربرد آن در محله مورد مطالعه پژوهشی با استفاده از شناخت نظری، تجربی و شناخت نمونه موردی با استفاده از روش های جمع آوری داده (چون: استفاده از متون، تحلیل پرسشنامه) و استفاده از پژوهش تحلیلی (روش تحلیل محتوای کیفی در بخش تحلیل) و در پایان، روش ها و دیدگاه های رایج برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای در جهان، تولید برنامه و ارائه راه حل خواهد پرداخت.

۱-۲- تشریح و ضرورت موضوع پایان نامه

افزایش مشکلات شهری در جهان موجب شده است که حرکت مجددی به سوی اهداف دیرین برنامه ریزی شهری (چون: دستیابی به شرایط زیست بهداشتی، نگهداشت محیط های ساخته شده و طبیعی و برقراری تعادل بین منافع خصوصی و عمومی و به کارگیری کارآمد منابع با استفاده از سرمایه عمومی) آغاز شود. شیوه ها و رهیافت های سنتی (برنامه ریزی جامع و رسمی) در شرایط جدید جهان مناسبت خود را از دست داده اند. این پژوهش به معرفی

^۱ -community development planning

^۲ - (democracy): مردم سالاری (دموکراسی) مفهومی پیچیده که به معنای به حداکثر رساندن آزادی ها و انتخاب های فردی مبتنی بر فرایند تصمیم گیری های جمعی می باشد. همچنان که، بر مفهوم گسترش مشارکت و مفاهیم ضمنی (چون: حاکمیت مردم، شهروند، اصالت فرد و آزادی بیان) دلالت دارد. همچنین، مردم سالاری (دموکراسی) بر دو دسته کلی دموکراسی مستقیم (Direct) و نمایندگی (Representative) تقسیم می گردد. همچنان که، دموکراسی محلی نیز بر افزایش اقتدار و مشروعیت کارگزاران محلی در ارائه خدمات و اداره امور شهری دلالت دارد. نگاه کنید به: غراب (۱۳۸۳)؛ بشریه (۱۳۷۹)

^۳ -approach

یک رهیافت جدید به عنوان برنامه‌ریزی غیر متمرکز و غیر جامع بر پایه برنامه‌ریزی دموکراتیک در مقابل برنامه‌ریزی ناکارآمد جامع و رسمی می‌پردازد. برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای بر مشارکت مردمی و همکاری جمعی و مدیریت از پایین به بالا در قلمرو اجتماعات محله‌ای یعنی جایی که زندگی واقعی و روزمره مردم جریان دارد و رفتارهای جمعی ظهور پیدا می‌کند در مقیاس خرد شهری (اجتماع محله‌ای) تاکید دارد. برنامه ریزی توسعه اجتماع محله‌ای مبتنی بر توانمند سازی اجتماع محله‌ای بر پایه منابع^۱، ظرفیت^۲ ها، دارایی^۳ ها و نیازهای^۴ اجتماع محله‌ای با هدف کار آمدی بیشتر، مدیریت و برنامه ریزی شهری پاسخ گو، پذیرش تکثرگرایی در توسعه شهری و مشارکت مردمی در فرایند برنامه‌ریزی می‌باشد.

برنامه ریزی جامع و رسمی که بر اصل "جامعیت" - موضوعی، گروههای ذی نفع و راه حل ها - استوار است در پاسخ به گروههای مختلف اجتماعی، اقتصادی، نیازها و منافع گوناگون ناکارآمد بوده است. ویژگی‌های جامع (برنامه‌ریزی از بالا به پایین و نبود درگیری^۵ و مشارکت مردم در فرایند تولید برنامه) منجر به این شده است تا عدم تحقق پذیری کامل طرح‌های جامع و افزایش مشکلات شهری را تجربه کنیم. کلان شهر تهران به عنوان بزرگترین مرکز فعالیت‌های اداری، اقتصادی و سکونتگاهی کشور مشکلات فراوانی (چون: ازدحام، آلودگی هوا، مسکن، نرخ بیکاری بالا، خدمات عمومی ناکافی، فقر، توزیع درآمدی نابرابر) را دارد. نمونه موردی پژوهش "محله سیروس" نیز با توجه به ناکارآمدی برنامه‌ریزی جامع و نبود مشارکت^۶ افراد در فرایند برنامه ریزی در پاسخ به نیازهای گروه‌های مختلف و عدم توجه به ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی محله مشکلاتی (چون: فرسودگی نسبتاً وسیع کالبدی، وجود ناامنی و ناهنجاری‌های اجتماعی) را دارد. این پژوهش به دنبال درک این ضرورت به معرفی برنامه ریزی توسعه اجتماع محله‌ای (برنامه ریزی در مقیاس خرد شهری) در نمونه موردی "محله سیروس" می‌پردازد. پرسش اساسی اینست که " آیا می‌توان از تجارب سایر کشورها در نواحی خرد شهری به عنوان برنامه‌ریزی توسعه محله‌ای، در ایران و در مقیاس خرد شهری (اجتماع محله‌ای به مثابه محله) استفاده نمود؟ چگونه؟

1-resources

2-capacity

3-assets

4-needs

5-involvement

6-participation

۳-۱- اهداف پایان نامه

اهداف پایان نامه برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای، عبارت است از:

الف- آشنایی و معرفی رهیافت جدید توسعه اجتماع محله ای در نظام برنامه ریزی شهری درجهان،

ب- کاربرد توسعه اجتماع محله ای در برنامه ریزی نمونه موردی پژوهش "محله سیروس"،

پ- اصلاح عملکرد برنامه ریزی در نواحی خرد شهری از طریق شناخت ویژگیها و ابعاد مختلف

برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای،

ت- شناسایی موانع کاربرد رهیافت توسعه اجتماع محله ای در نظام برنامه ریزی شهری.

۴-۱- روش کار پایان نامه

مرحله اول، مرحله شناخت اصول نظری و تجربی و شناخت نمونه موردی (محله سیروس شهر تهران) خواهد

بود. جمع آوری داده ها بر پایه متون و تکمیل پرسشنامه انجام می گیرد. بخش نخست، متون شامل: اسناد موجود،

مطالعه کتب، منابع و موضوعات مرتبط در منابع اینترنتی و جزآن خواهد بود. بخش دوم، به صورت طراحی و تکمیل

پرسشنامه از نمونه موردی انجام خواهد گرفت. به این منظور از روش پرسشنامه باز استفاده خواهد شد. به نحوی که،

پرسش هایی مبتنی بر دارایی و نیازهای محله در بعد کالبدی، اقتصادی، محیطی و اجتماعی را در بر خواهد گرفت.

مرحله دوم، در بخش تحلیل از روش پژوهش تحلیلی پاسخهای ارائه شده پرسشنامه باز با استفاده از تحلیل محتوای

کیفی که در مقولات تحلیلی و کدگذاری طبقه بندی می شوند و در نهایت تحلیل محتوا انجام خواهد گرفت.

همچنین، از نرم افزارهای مرتبط با آن^۱ استفاده خواهد گردید. مرحله پایانی، روشها، دیدگاههای رایج. برنامه ریزی

توسعه اجتماع محله ای در جهان، تولید برنامه و ارائه راه حل خواهد بود.

۵-۱- تعریف اصطلاحات کلیدی به کار رفته در پایان نامه

در بعد نظری در مقابل برنامه ریزی جامع و رسمی با تاکید بر برنامه ریزی غیرمتمرکز و مدیریت "از پایین به

بالا" در نواحی خرد شهری است. بعد سیاسی پرداختن به برنامه ریزی دموکراتیک با تاکید بر مشارکت واقعی افراد و

در نظر گرفتن همه گروههای مختلف در محله به نوعی هم سویی با برنامه ریزی عدالت خواهانه و برنامه ریزی

مشارکتی دارد. بعد اجتماعی و فرهنگی پرداختن به هویت محله و ابعاد مختلف اجتماعی و فرهنگی و پاسخ به

آسیب های اجتماعی و فرهنگی محله است.

^۱ - نرم افزارهایی (چون: SPSS - Statistical Package for the Social Sciences)

• جامعه مدنی،

جامعه مدنی دارای ارزش های بنیادین از جمله پاسخ گویی دولت به شهروندان، عمومی بودن سیاست ها و مشارکت پذیری شهروندی است. اعضای جامعه مدنی "شهروندان" می باشند. همچنین، جامعه مدنی دارای نهادهای اصلی (چون: احزاب، مطبوعات آزاد، گروه ها و مراجع محلی مردمی) می باشد.^۱

• شهروندی،

جامعه مدنی مستلزم وجود و پذیرش شهروند صاحب حقوق و وظایف می باشد. همچنان که، وظایف شهروند (چون: مشارکت در انتخابات و تصمیم گیری ها) می باشد. همچنین، شهروندی از نظر حقوقی دارای مجموعه حقوق سه گانه در سه حوزه حقوق مدنی (چون: آزادی بیان، آزادی های فردی، حق مالکیت)، حوزه حقوق سیاسی (چون: آزادی بیان، حق رأی، حق شرکت در انتخابات) و حقوق اجتماعی (چون: حق بهره مندی از امنیت، خدمات مدنی و اجتماعی و رفاه اجتماعی) می باشد. همچنان که، حقوق شهروندی به موجب قانون حمایت می شود.^۲

• توسعه اجتماع محله ای،

توانمند سازی ظرفیت اجتماع محله ای در پاسخ گویی به نیازهای روزمره ساکنین یک محله شهر با حداکثر اتکا به منابع، دارایی ها و مشارکت واقعی شهروندان به منظور توانمند سازی افراد/اجتماع محله ای می باشد، دلالت دارد.^۳

• برنامه ریزی غیر دموکراتیک،

برنامه ریزی غیر دموکراتیک یک برنامه ریزی تکنوکراتیک می باشد. به نحوی که، به عقیده برنامه ریزان تکنوکراتیک نوعی منفعت یکپارچه عمومی وجود دارد که متخصصان با حسن نیت می توانند آن را تشخیص دهند و پیشنهاد سازند. همچنین، آنان به مانند برنامه ریزان سنتی در جست و جوی جایگزین کردن سیاست با اداره علمی اند.

• مشارکت مردمی در برنامه ریزی شهری.

مشارکت^۴ نوعی گفت و گو و فرایند دو طرفه، داوطلبانه و پایدار بین برنامه ریزان و سیاست مداران با مردم است. مشارکت فقط مربوط به اطلاع رسانی و ارتباط خوب در عرصه برنامه ریزی نیست. بلکه به گشودن حکومت به سوی عامه مردم به عنوان مجموعه ای از افراد و تقویت کنش متقابل نیز می باشد. همچنان که، فراهم کردن امکان

^۱ - نگاه کنید به: فصل چهارم پایان نامه، زیر عنوان جامعه مدنی (۸-۷-۴)

^۲ - نگاه کنید به: فصل چهارم پایان نامه، زیر عنوان شهروندی (۴-۷-۴)

^۳ - نگاه کنید به: فصل چهارم پایان نامه،

^۴ - نگاه کنید به: فصل چهارم پایان نامه، زیر عنوان مشارکت (۳-۷-۴)

فرصت های واقعی برای درگیری^۱ و مشارکت عمومی در نواحی خرد شهری موجب برقراری مردم سالاری (دموکراسی) واحد همسایگی^۲ می گردد.^۳

۴-۱- معرفی فرایند پایان نامه

دستیابی به اهداف پایان نامه در چارچوب طرح پیشنهادی با استفاده از روش ها و ابزار پیش گفته فرایندی در طی سه مرحله و دوازده گام انجام گرفته، عبارت است از:

مرحله نخست، به طرح کلی پایان نامه اختصاص یافته و در طی یک گام انجام گردیده است.

گام نخست، تحت عنوان طرح کلی پایان نامه به تشریح موضوع و مساله با تاکید بر ناکارآمدی برنامه ریزی "از بالا به پایین" و جامع به طرح بر نامه ریزی دموکراتیک و بر پایه فرایند "از پایین به بالا" مبتنی بر مشارکت با بیان اهداف و روش کار پایان نامه پرداخته است.

مرحله دوم به تبیین چارچوب نظری و تجربی اختصاص یافته است. هدف از این مرحله تعریف و دسته بندی انگاشت "اجتماع"^۴ در دو دسته کلی اجتماع مبتنی بر مکان و منافع به مرور تعاریف اجتماع محله ای^۵ و واحد همسایگی^۶ پرداخته است. همچنین، سیر تحولات شکل گیری محله در تهران با تاکید بر محله چالمیدان (سیروس) انجام گردیده است. همچنان که، ادامه این مرحله، بیان تعاریف و دسته بندی توسعه اجتماع محله ای مبتنی بر دیدگاه ها، رهیافت های اصلی با بیان مفاهیم اصلی مرتبط با آن (چون: توسعه، مشارکت، شهروندی، سرمایه اجتماعی) و همچنین مرور تجارب جهانی توسعه اجتماع محله ای می باشد. مرحله دوم پایان نامه مشتمل بر پنج گام می باشد، عبارت است از:

گام دوم به مقدمه چارچوب نظری و تجربی اختصاص یافته و در این گام به بیان اهداف و روش کار بررسی ویژگی های نظری و تجربی توسعه اجتماع محله ای پرداخته شده است.

^۱ -involvement

^۲ - neighbourhood democracy

^۳ - نگاه کنید به: ازکیا (۱۳۸۳)

^۴ -community

^۵ -community

^۶ -neighbourhood

گام سوم به تعریف و دسته بندی عمده انگاشت " اجتماع"، تعاریف اجتماع محله ای، واحد همسایگی اختصاص دارد.

گام چهارم به معرفی ویژگی‌های نظری توسعه اجتماع محله ای با شناسایی و معرفی دیدگاه‌های پایه و رهیافت سه گانه توسعه اجتماع محله‌ای) اختصاص دارد.

گام پنجم به سیر تحول تاریخی شکل‌گیری محله در تهران اختصاص دارد.

گام ششم به معرفی ویژگی‌های تجربی توسعه اجتماع محله‌ای(مرور تجارب جهانی توسعه اجتماع محله‌ای) اختصاص دارد.

گام هفتم به جمع بندی مرحله چارچوب نظری و تجربی برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای اختصاص دارد. مرحله سوم از پایان نامه به انتخاب نمونه موردی، طراحی، بیان و به کارگیری فرایند برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای در محله سیروس، منطقه ۱۲ شهر تهران اختصاص دارد. این مرحله شامل پنج گام می باشد، عبارت است از:

گام هشتم به مقدمه مرحله سوم اختصاص دارد. همچنین، به اهداف و روش کار این مرحله می‌پردازد.

گام نهم به فرایند انتخاب موضوع^۱ و نمونه موردی(محله سیروس، منطقه ۱۲ شهر تهران) می‌پردازد.

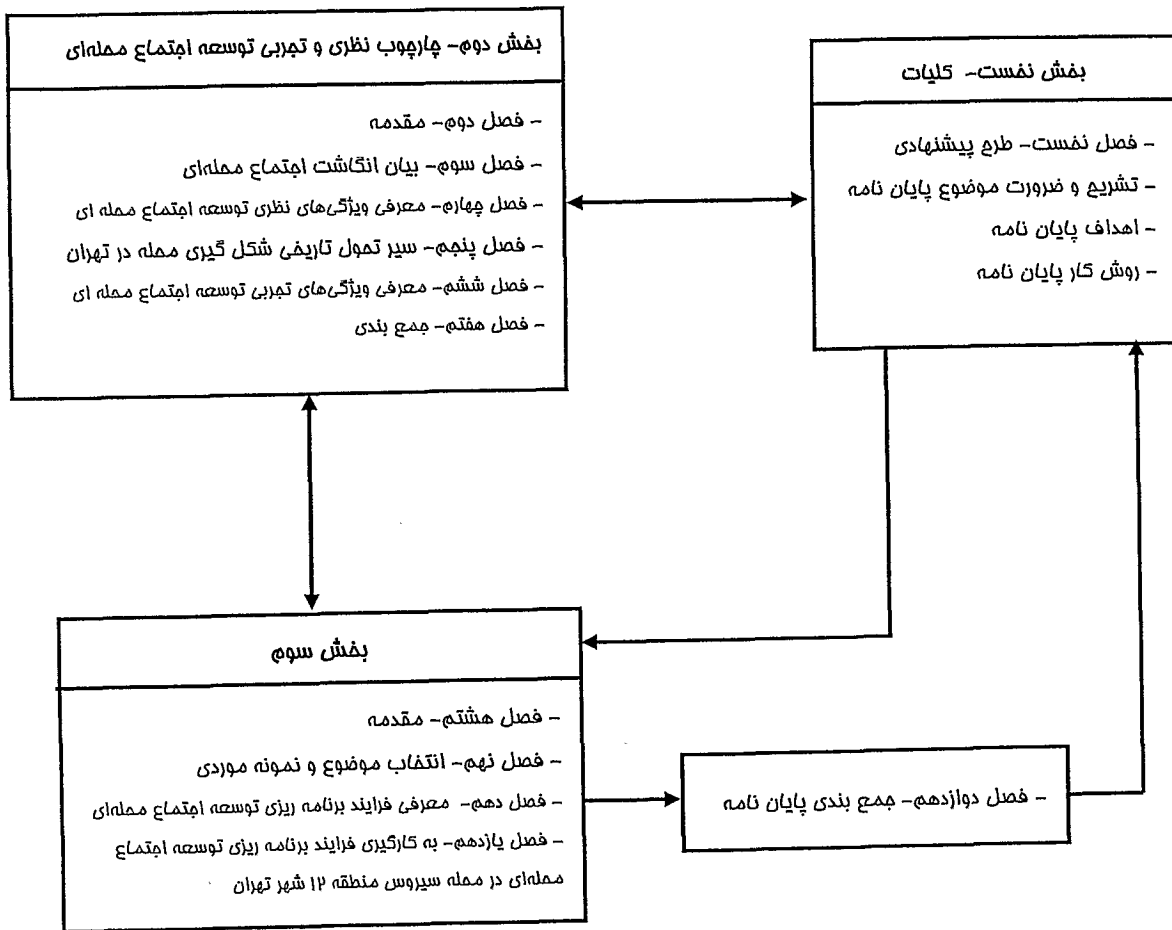
گام دهم به معرفی فرایند برنامه ریزی توسعه اجتماع محله ای اختصاص دارد.

گام یازدهم به کارگیری فرایند برنامه‌ریزی توسعه اجتماع محله‌ای در محله سیروس در این گام از پایان نامه پرداخته شده است.

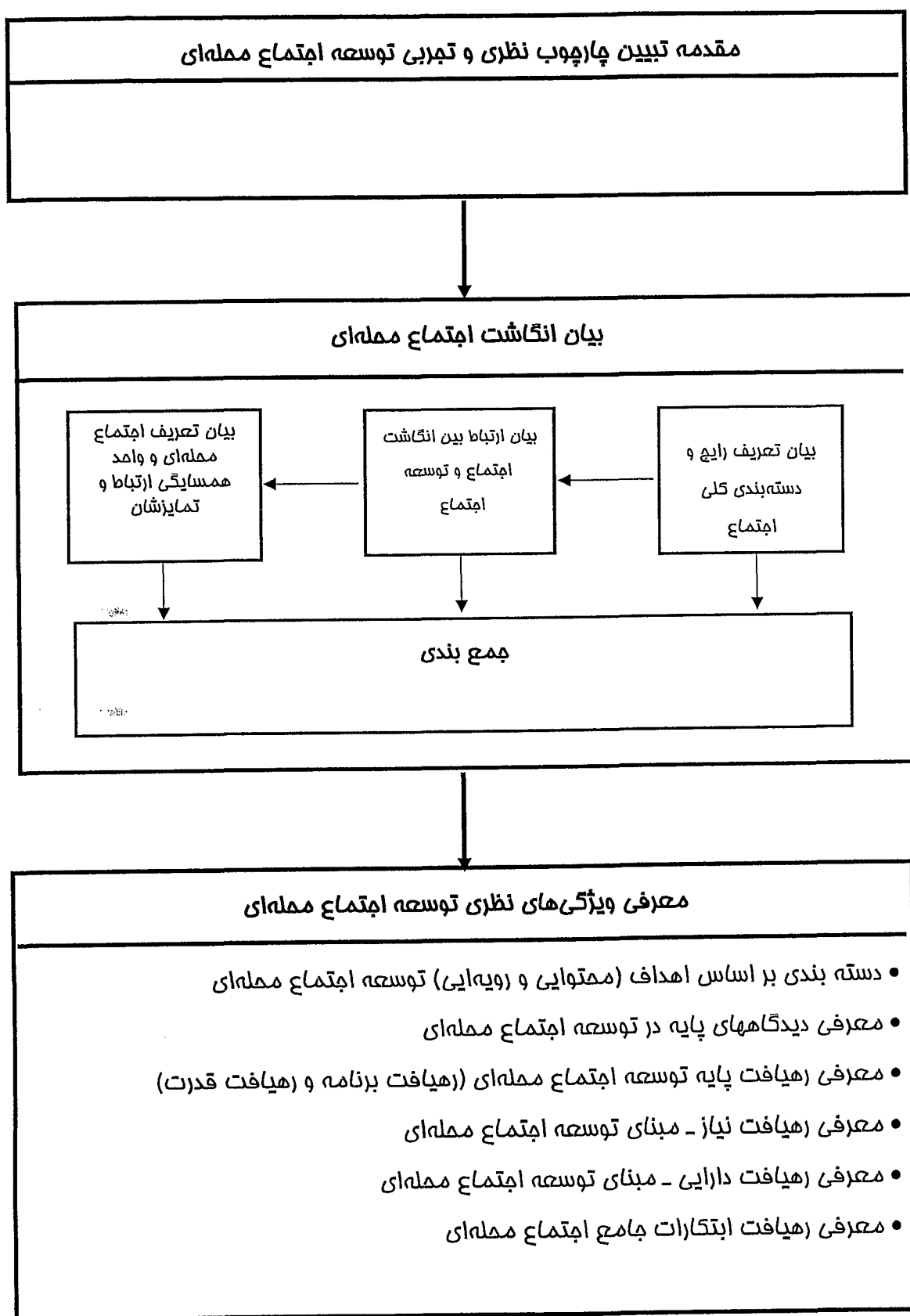
گام دوازدهم به جمع‌بندی پایان‌نامه برای پاسخ به پرسش و اهداف پایان‌نامه اختصاص دارد (شکل ۲).

^۱ - فرایند انتخاب موضوع و نمونه موردی در یک فرایند یکپارچه طراحی شده است. از این رو، معرفی و بیان فرایند در فصل نهم با معرفی فرایند انتخاب نمونه موردی آورده شده است. نگاه کنید به: فصل نهم پایان نامه

شکل ۱- فرایند پایان نامه (برنامه ریزی توسعه اجتماع ممله ای نمونه موردی- ممله سیروس شهر تهران)

شکل ۲: فرایند تبیین چارچوب نظری و تجربی توسعه اجتماع محله‌ای

سیر تحول تاریخی شکل‌گیری ممله در تهران

- بیان ویژگی شهر تهران در دوره قاجار (سال‌های ۱۲۹۹-۱۳۰۵ هجری شمسی)
- بیان ویژگی شهر تهران و مملات آن در دوره بیست سال (۱۳۲۰-۱۳۰۰ هجری شمسی) و بعد از آن

معرفی ویژگی‌های تجربی توسعه اجتماع ممله‌ای

- مرور ویژگی سیاست‌های توسعه اجتماع ممله‌ای
- مرور پروگرام‌های توسعه اجتماع ممله‌ای در کشور آمریکا
- مرور پروگرام‌های مبتنی بر اهمیت نقش اجتماع ممله‌ای در کشور بریتانیا

جمع‌بندی چارچوب نظری و تجربی توسعه اجتماع ممله‌ای

جمع بندی

فصل هشتم: مقدمه معرفی فرایند و به کارگیری برنامه ریزی توسعه اجتماع ممله‌ای

مقدمه

فصل نهم: انتخاب موضوع و نمونه موردی - ممله ی سیروس، شهر تهران -

- انتخاب موضوع پایان نامه
- انتخاب نمونه موردی ممله سیروس شهر تهران

فصل دهم: معرفی فرایند برنامه ریزی توسعه اجتماع ممله‌ای

- معرفی فرایند کلان برنامه ریزی توسعه اجتماع ممله‌ای
- معرفی فرایند گام به گام برنامه ریزی توسعه اجتماع ممله‌ای

فصل یازدهم: به کارگیری فرایند برنامه ریزی توسعه اجتماع ممله ای در ممله سیروس

- ایجاد زمینه لازم برای برنامه ریزی توسعه اجتماع ممله‌ای در ممله سیروس
- طراحی برنامه توسعه ممله سیروس
- تدوین و دسته بندی پروگرام ها بر اساس سیاست های مردم گرا و مکان گرا

فصل دوازدهم: جمع‌بندی پایان نامه برنامہ ریزی توسعه مملہ‌ای

ارائه پیشنهادات
جمع‌بندی پایان‌نامه

• بخش دوم: چارچوب نظری و تجربی توسعه اجتماع محله ای

• فصل دوم: مقدمه

هدف از این بخش، تبیین چارچوب نظری و تجربی برنامه‌ریزی توسعه اجتماع محله‌ای^۱ است. نیل به این هدف از مسیر دستیابی به تعریف اجتماع محله‌ای،^۲ واحد همسایگی،^۳ معرفی ویژگی‌های نظری توسعه اجتماع محله‌ای،^۴ معرفی ویژگی‌های تجربی توسعه اجتماع محله‌ای و سیر تحول تاریخی شکل‌گیری محله انجام شده است (شکل ۱).

روش کار (مسیر دستیابی به اهداف) این بخش، عبارت است از:

- مطالعه تعریف رایج اجتماع، دسته‌بندی کلی انگاشت‌های اجتماع،
- شناخت ارتباط انگاشت‌های اجتماع با توسعه اجتماع،
- مطالعه تعاریف اجتماع محله‌ای، واحد همسایگی، ارتباط و تمایز این دو اصطلاح،
- مطالعه رهیافت‌های گوناگون توسعه اجتماع محله‌ای،
- مطالعه سیر تحول تاریخی شکل‌گیری محله در شهر تهران،
- مطالعه تجارب جهانی توسعه اجتماع محله‌ای.

نتیجه حاصل از این بخش، تاکید بر اهمیت شناخت اصول نظری توسعه اجتماع محله‌ای شامل: انگاشت اجتماع محله‌ای و تمایز آن با واحد همسایگی (چون: حس اجتماعی) و حوزه‌های اساسی خصوصیات اجتماع محله‌ای (چون: محتوای ناحیه‌ای، تعامل و انگاشتی) و دیدگاه‌ها و رهیافت‌های پایه در توسعه اجتماع محله‌ای و همچنین، ویژگی‌های تجربی آن در طراحی فرایند برنامه‌ریزی توسعه اجتماع محله‌ای و به کارگیری فرایند بر پایه ویژگی‌های نظری و تجربی در نمونه‌موردی بسیار با اهمیت می‌باشد.

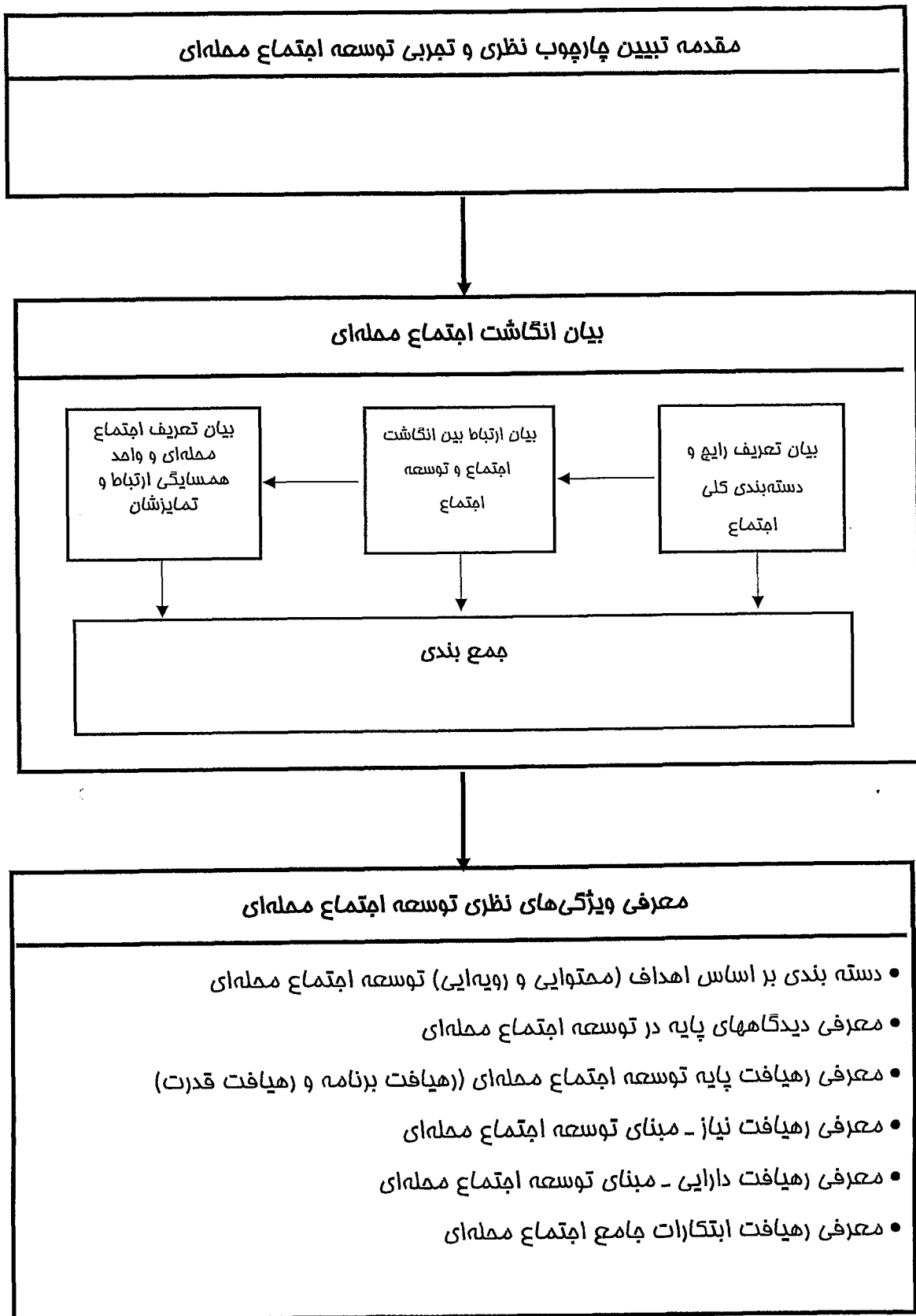
1- Community Development Planning

2- Community

3- Neighbourhood / Neighborhood

4- Community Development

شکل ۱: فرایند تبیین پارچوب نظری و تجربی توسعه اجتماع محله‌ای

سیر تحول تاریخی شکل‌گیری ممله در تهران

- بیان ویژگی شهر تهران در دوره قاجار (سال‌های ۱۲۹۹-۱۳۰۵ هجری شمسی)
- بیان ویژگی شهر تهران و مملات آن در دوره بیست سال (۱۳۲۰-۱۳۰۰ هجری شمسی) و بعد از آن

معرفی ویژگی‌های تجربی توسعه اجتماع ممله‌ای

- مرور ویژگی سیاست‌های توسعه اجتماع ممله‌ای
- مرور پروگرام‌های توسعه اجتماع ممله‌ای در کشور آمریکا
- مرور پروگرام‌های مبتنی بر اهمیت نقش اجتماع ممله‌ای در کشور بریتانیا

جمع‌بندی پارچوب نظری و تجربی توسعه اجتماع ممله‌ای

جمع بندی